

ДИЛЕМА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: МІЖ АЛЬТРУЇЗМОМ ТА ЕГОЇЗМОМ

Статтю присвячено аналізу альтернативних підходів до забезпечення економічного розвитку в умовах посилення браку речовинних факторів виробництва. Виокремлено дві основні стратегії поведінки економічних суб'єктів, що можуть бути обрані за наростання ресурсних викликів. Показано, що альтруїстична стратегія базується на засадах самообмеження споживання економічного суб'єкта, а егоїстична стратегія афлюентизму не передбачає скорочення споживання. Проаналізовано детермінанти, перспективи, недоліки кожної з цих стратегій, визначено дилему, на яку наражається економічний суб'єкт під час їх обрання.

Ключові слова: економічний розвиток, альтруїзм, егоїзм, афлюентизм, ресурсні виклики, економічний суб'єкт.

Постановка проблеми. Еволюційний рух загальнолюдської цивілізації протягом тисячоліть майже завжди супроводжувався зростанням чисельності населення, збільшенням добробуту та відповідним розширенням споживання ресурсів. Окремі виключення, на кшталт скорочення населення в часи світових пандемій та різкого погіршення кліматичних умов в епохи потужної аридизації чи раптового збільшення гумідності, або фіксація досить кволого економічного зростання в добу середньовіччя, не заперечують існування зазначених тенденцій. Довгострокові тренди, як показують дослідження, недвозначно свідчать на користь чинності закону узвишшя потреб та обумовлюють майже невпинне посилення вимог щодо забезпечення ресурсної бази для їх реалізації. Гальмування економічної динаміки та поширення депопуляційних процесів у низці розвинутих країн протягом останніх десятиліть не є приводом для очікування послаблення ресурсних викликів. Швидке економічне зростання у країнах напівпериферії, продовження демографічного вибуху в мусульманському світі та країнах Тропічної Африки розвіюють такі сподівання. Подальший економічний розвиток відбуватиметься в умовах потужного тиску ресурсних обмежень. Проте питання пошуку шляхів його нейтралізації або хоча б певного послаблення залишається полем жвавих дискусій як у суспільстві, так і в науковому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сучасної ескалації ресурсних викликів, наукового обґрунтування ймовірних сценаріїв подальшого розвитку людства, визначення комплексу заходів, що мають забезпечити стале економічне зростання в довгостроковій перспективі за наявних обмежень, були піддані аналізу в працях цілої когорти видатних науковців. На особливу увагу в цьому ракурсі заслуговують дослідження З. Баумана, Ж. Бодріяра, Д. Ванна, А. Гора, Д. де Граафа, Д. Медоуза, С. Мілеса, Р. Надера, Х. Нейлора, Д. Слейта, К. Тернбула та багатьох інших відомих вчених. Втім особливості розв'язання проблеми ресурсних викликів, на які наражається суспільство, в контексті особливостей реагування на відповідні подразники економічних суб'єктів та детермінант обрання останніми егоїстично-раціональної чи альтруїстично-раціональної лінії поведінки й досі залишаються недостатньо розкритими в економічній науці та потребують додаткових досліджень.

Метою статті виступає дослідження особливостей економічного розвитку в умовах перманентного посилення речовинно-ресурсного голоду, виявлення детермінант, перспектив та недоліків застосування економічними суб'єктами альтернативних ліній поведінки як відгуку на ескалацію ресурсних викликів.

Результати досліджень. Будь-які виклики (а особливо ресурсні), що поставали перед людством протягом всієї його історії, кожного разу, з одного боку, встановлювали обмеження розвитку за усталеною програмою, наражаючи на небезпеку його подальше існування, а з іншого – ініціювали якісні зміни у способі життя, вимагаючи оновлення наявної програми або впровадження іншої, більш адекватної умовам, що змінились. У цьому сенсі виклик завжди містить у собі як потенційну небезпеку, так і можливість змін на краще. Втім діапазон змін, насамперед, залежить від потужності викликів. Надто потужний виклик може приректи цивілізацію на загибель (як це було, наприклад, свого часу у скандинавській Гренландії, цивілізаціях майя, Цейлону чи Камбоджі), а надто слабкий – не матиме виразного відгуку з боку цивілізації, що від нього потерпає. Проте ресурсні виклики останніх десятиліть втрачають свій локальний характер, на них наражається вже не окрема цивілізація чи її частина, а людство в цілому. Сучасні виклики вже не відіграють ролі фільтру в процесі природного відбору більш ефективних, еволюційно перспективних цивілізацій. Вони мають всеохоплюючий, тотальний характер та становлять небезпеку для всіх, нагально вимагаючи пошуку гідної відповіді від людства.

За цих умов подальша економічна динаміка може базуватися на застосуванні однієї з двох альтернативних програм розвитку – або надеристичної, що актуалізує принципи самообмеження, вимагаючи від економічних суб'єктів дотримання альтруїстичної лінії поведінки або афлюентистичної, що передбачає і в подальшому домінування суспільства споживання, якомога повного задоволення потреб економічних суб'єктів. Тож нагальним питанням стає розв'язання дилеми забезпечення подальшого економічного розвитку між альтруїзмом та егоїзмом.

Програма самообмеження, на перший погляд, видається більш привабливою, її реалізація не потребує посилення тиску на навколишнє середовище, вона відкриває перспективи майбутньому сталому існуванню цивілізації *Homo sapiens* за умов фіксованої чи навіть зменшеної ресурсної бази. Проте історія недвозначно свідчить, що принципи самообмеження ніколи не були популярними серед людства. Скорочення споживання завжди асоціювалося з труднощами, вимушеною нужденністю, яких слід позбутися. Грунтовні дослідження К. Тернбулла, проведені на основі широкого застосування емпіричного матеріалу, [13] ще раз доводять, що в умовах жорсткого обмеження ресурсів, люди скоріше відмовляються від дотримання моральних норм, «цивілізаційного лушпиння», аніж від задоволення, яке можна отримати від споживання. Сама генетична пам'ять людини, досвід, накопичений тисячами генерацій її предків, постає проти реалізації такої програми.

Філософія самообмеження передбачає, що економічний суб'єкт надає перевагу суспільним інтересам над власними, підпорядковує індивідуальні потреби загальним. Не можна виключати ймовірність існування індивідів, які дотримуються саме таких принципів у своїй поведінці. Маючи досить ґрунтовно розроблену концепцію безальтернативності дотримання ідеології самообмеження, як єдиного шляху виживання людства, споживчий аскетизм не міг не здобути своїх прибічників, щоб спробували реалізувати його ідеї на практиці. Так, аскетичним світосприйняттям густо просякнуті погляди ранніх християн, набуваючи у своїх крайніх ригористичних проявах забарвлення натуралізму та евдемонізму кініків, з отриманням «щастя бідності та помірності, яким має задовольнятись блага та розумна людина, що з презирством ставиться до розкошів та насолоди» [7, с. 11]. **Яскравим прикладом втілення елементів такого світогляду є господарське життя кумранських громад Мертвого моря, поодиноких есейських відлюдників тощо. Особливого поширення набули окремі ідеї само-**

обмеження серед іудейських громад як наслідок жорстокого придушення повстання Бар-Кохби. Вони дожили й до сьогодення, залишаючи актуальною позицію пасивного сприйняття зовнішніх викликів, хліластичного очікування втручання Всевишнього, що змушує найбільш ортодоксальних представників іудаїзму відмовляти у праві на існування державі Ізраїль, як створеній людьми, а не божественним промыслом.

Втім, незважаючи на активну популяризаторську діяльність адептів аскетичного світогляду, покладання ними на себе месіанських функцій щодо порятунку людства, їм не пощастило побудувати немаргіналізоване, стабільне, життєздатне та процвітаюче суспільство, яке б змогло проіснувати досить тривалий період, а отже, довести перспективність програми свідомого самообмеження. Як зазначає А. Шопенгауер: «В усі часи проповідувалось багато чудової моралі, але обґрунтування її завжди було невдалим... завжди виявлялось, що воля людини спрямована лише на її власний добробут, суму якого розуміють під поняттям насолода, прагнення, що вказувало їй зовсім інший шлях, аніж який бажала приписати їй мораль» [9, с. 132]. Широкі маси людей, що сприйняли таку мораль, були «не проти померти за віру, – за святу справу, за ідола. Але трансцендентність, але пов'язані з нею напружене очікування, відстроченість, терпіння, аскезу – ... вони не визнають» [3, с. 13]. Таке суспільство, за словами Л. фон Мізеса, «пред'являє попит на людину із властивостями, протилежними існуючим» [8, с. 290].

Навіть за припущення можливості існування потужного аскетичного суспільства нелокального характеру, виглядає цілком неймовірним варіант його гомогенізації, випадок не домінування титульної ідеології, а її всеосяжності, що передбачає однаковість усіх членів суспільства щодо смаків, споживчих виборів, навіть думок. Досягти такої абсолютної гомогенізації неможливо навіть за умови впровадження найжорстокішої тоталітарної системи, що застосовуватиме активну політику селекції. Необхідність стабільного функціонування такого людського суспільства, достатнього ступеня його адаптабельності до нових викликів вимагає належного використання інтелектуального потенціалу спільноти, обумовлює наявність спеціалізації, відмінностей у споживчих потребах та елімінує випадок гомогенізації на довгострокову перспективу. В суспільстві домінування принципів самообмеження обов'язково існуватимуть суб'єкти з відмінною від більшості членів спільноти ідеологією, які оберуть егоїстичну лінію поведінки. Такі індивіди будуть отримувати від альтруїстичної поведінки антигедоністів значно більше вигід, аніж останні. Якщо егоїсти будуть переслідувати мету отримання максимальної загальної корисності, що вимагає збільшення споживання, то їх візаві будуть дотримуватися стратегії мінімізації ресурсних витрат шляхом зменшення споживання. Отже, зростання споживчого тиску, з одного боку, буде компенсуватися скороченням з іншого. Але таке скорочення не може розглядатися як нелімітоване, рано чи пізно воно поставить під загрозу саме життя осіб, що дотримуються принципів самообмеження, і змусить їх або перейти до егоїстичної лінії поведінки, або загинути.

Такий стан виключає глобальну реалізацію програми свідомого самообмеження в термінах раціоналізму і доводить безперспективність спроб обмежити потреби людства, вимагаючи розглядати окремі випадки індивідуальної чи групової антиконсумаційної поведінки як маргінальні. Остаточо відкидати можливість формування суспільства, де аскетизм буде відігравати домінуючу роль, неможливо, як і стверджувати, що такі девіації раціоналістичної поведінки є нежиттєздатними, нетривкими проявами відповіді низькоадаптабельних суб'єктів на мінливі умови функціонування, оскільки не можна повністю виключати трансформацію системи цінностей у нових економічних координатах для окремих індивідів, їх груп чи цілих суспільств. Але такі виводки мають занадто гіпотетичний характер.

Разом з тим альтруїзм може розглядатися як цілком нераціональна стратегія поведінки для окремого економічного суб'єкта, але щодо суспільства в цілому

можливі й інші засади розвитку, що базуються на дещо відмінній шкалі цінностей. Найбільш яскраво такі відмінності між раціональним, з точки зору індивіда та соціуму в цілому, проявляються в умовах екстремальних ситуацій. У цьому випадку егоїзм окремої особи може забезпечувати реалізацію найбільш ефективної лінії поведінки і для індивіда, і для їх групи у короткостроковому періоді, але дотримання такої лінії в довгостроковому періоді може виявитися катастрофічним, призвести до регресу та, можливо, навіть загибелі певного суспільства. Звичайно, альтернативна, більш приваблива з позицій соціуму в цілому, лінія поведінки є низькорівневою, оскільки майже виключає застосування інтелектуальних засобів для розв'язання проблеми й базується на інстинктивному механізмі реагування на потужні подразники. Втім сучасна людина практично не зустрічається з викликами такого ґатунку; поодинокі випадки стосуються лише досить невеликих спільнот, виживання чи загибель яких не відіграють істотної ролі в розвитку людства, а технологічний прогрес стає на заваді реалізації сценаріїв інстинктивної поведінки людини. Імперативом вибору суб'єкта та суспільства виступає саме пошук його раціональних засад, визначення з кількох альтернативних моделей найбільш оптимальної на базі цілком прагматичних критеріїв.

Отже, слід констатувати, що з двох потенційних стратегій поведінки в умовах зростаючої ресурсної кризи в сучасній економіці більш імовірним видається домінування егоїстичної стратегії, що передбачає зростання споживання, в крайньому випадку – фіксацію його обсягу. В той же час альтруїстична стратегія самообмеження виконує другорядну, але досить важливу роль, забезпечуючи реалізацію амортизаційного ефекту, частково нейтралізуючи в середньостроковій перспективі надзвичайні дисбаланси між зростаючими потребами й обмеженими засобами їх задоволення. Посилення ресурсних викликів вимагає зростання технологічної потужності цивілізації. При цьому таке зростання має забезпечити, насамперед, зменшення важливості ресурсного фактора в задоволенні потреб. На перший план виходять проблеми розробки технологічного інструментарію послаблення ресурсної залежності виробництва, що має зняти суворі обмеження в розвитку сучасної цивілізації.

Таким чином, гедоністична, спрямована на отримання все нових і нових благ, програма розвитку людства на поточний момент майже не має життєздатних альтернатив. Слід зазначити, що ознакою сьогодення є набуття такою гедоністичною програмою характерних особливостей, притаманних афлюентизму. Принципи останнього, адекватні домінуючим у сучасному людському суспільстві споживчим настроям, проголосили у середині 90-х рр. ХХ ст. Д. де Граф, Д. Ванн та Х. Нейлор, зазначаючи, що «усі ми хворі синдромом споживацтва, хоч і по-різному» [5, с. 13]. Дотримання афлюентизму передбачає споживання щороку постійно зростаючої кількості кам'яного вугілля, нафти, свіжого повітря та води, деревини, чорнозему і тисячі видів інших природних ресурсів, які ми відторгаємо від земної кори та перетворюємо не тільки в необхідні нам їжу та дах над головою, але й значно більшою мірою використовуємо для виготовлення не потрібних нам речей [5, с. 16; 10]. Проте виготовлення таких начебто «непотрібних» речей, з одного боку, забезпечує робочими місцями робітників, а з іншого – існування попиту на такі речі дезавує тезу щодо їх непотрібності. З позицій Номо оeconomicus можна зазначити, що, якщо споживачі отримують задоволення при споживанні таких речей, то це означає, що вони корисні та потрібні. Саме дотримання принципів афлюентизму забезпечило стрімке зростання добробуту населення в економічно розвинутих країнах зі збільшенням за останні 50 років, наприклад у США, середньої площі нового будинку на двох осіб з 67 до 207 м² [5, с. 51].

Програма свідомого самообмеження хоч й позначена певними позитивними рисами, якщо розглядати довгострокові наслідки її впровадження, але ймовірність становлення саме надеристичної реальності виглядає надто низькою. Отже, фактичне майбутнє, щонайменше в середньостроковій перспективі, буде реалізовуватися за принципами афлюентизму. Гедоністичне суспільство майбутнього вимагатиме від

своїх членів, як і нині, в першу чергу «грати роль споживачів» [2, с. 116], фіксує тим самим свій статус у цьому соціумі. І реципієнт такого імперативу в більшості випадків добровільно, із задоволенням сприймає подібні настанови суспільства достатку, «щира віра у споживання» [4, с. 12–13] стає невід’ємною складовою його повсякденного життя [11, с. 1]. Перманентне зростання достатку, можливість отримувати у споживання все більш численні індивідуальні та колективні блага стають ознаками суспільства, що обрало принципи афлюентизму. Статистичні показники недвозначно свідчать на користь цього: фактично піонерна в капіталістичному світі відмова США від слідування канонам міщанської буржуазної культури забезпечила їм лідерські позиції в зростанні обсягів споживання та різноманітності конкретного наповнення консумативних наборів [4, с. 50–62]. Відбулася заміна принципів «впорядковувати, виховувати, наставляти» та «рахувати», хазайнувати через накопичення заощаджень [6, с. 150–160] на принципи беззастережного споживання, орієнтованого на поточний момент [12, с. 29]. Втім імперативи дотримання пуританських принципів ніколи не викликали у більшості людей особливого ентузіазму. Ґрунтовні дослідження Р. Зельтена та Х. Лайбенстайна це неоднозначно доводять – фізіологічна, тваринна природа людини вимагає від неї звільнення від диктату необхідності впорядкування, рахування, витрачання своєї мисленної енергії та душевних сил [1, с. 179–180, 184–186]. Більш того, пуританська етика заощадливості втрачає сенс в умовах перманентного зростання реальних доходів у поєднанні із штучно ініційованою державою невпинною інфляцією, що знецінює заощадження. Нова етика афлюентизму проголошує нагальну необхідність якомога скорішого обертання наявних в економічному суб’єкта коштів на нові споживчі блага.

Зрозуміло, що розвиток за таким напрямом наражає людство на низку небезпек, в першу чергу ресурсного гатунку. Але з іншого боку, саме подібний сценарій виправдовує сподівання на невідворотність поступу, безперечно позитивне майбуття людства. Саме виклики створили людство, забезпечили цивілізаційний розвиток, виступили першопричинами формування громад, а отже, саме вони імпульсують і подальший прогрес. Лише наявність цілої низки потужних викликів на глобальному рівні є запорукою неможливості припинення позитивного еволюційного процесу, переходу цивілізаційного руху на коло стагнації, традиціоналізації відносин та їх катехізації. Виклики сприяють наростанню варіабельності подальшого розвитку, диктують специфіку реалізації сучасної економіки, густо пронизаної авангардними анклавами високотехнологічної, ресурсозберігаючої економіки.

Висновки. Отже, сучасні потужні ресурсні виклики не можна розв’язати на основі застосування альтруїстичної програми самообмеження, проте обрання раціонально-егоїстичної лінії поведінки потребуватиме активізації формування високотехнологічної, малоресурсноємної економіки та сприятиме у підсумку подоланню чи хоча б пом’якшенню ресурсного дефіциту. Подальші дослідження у цьому напрямі мають конкретизувати механізми послаблення ресурсних викликів у межах афлюентистичної програми розвитку.

Список використаних джерел

1. Автономов В. Модель человека в экономической науке / В. Автономов. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 230 с.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Весь мир, 2004. – 88 с.
3. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. – 96 с.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 296 с.
5. Грааф де Д. Потреблятьство: Болезнь, угрожающая миру / Д. де Грааф, Д. Ванн, Х. Нейлор. – М.: Ультра. Культура, 2003. – 392 с.

6. Зомбарт В. Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт. – М.: Наука, 1994. – 443 с.
7. Нахов И.М. Очерк истории кинической философии / И.М. Нахов // Антология кинизма. Антисфен, Диоген, Кратет, Керкид. – М.: Наука, 1984. – С. 5-52.
8. Мизес фон Л. Социализм. Экономический и социологический анализ / Л. фон Мизес. – М.: Catallaxy, 1994. – 416 с.
9. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр. – М.: Республика, 1992. – 448 с.
10. Gore A. Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit / A. Gore. – N.-Y.: Plume, 1993. – 432 p.
11. Miles S. Consumerism – as a Way of Life / S. Miles. – L.: SAGE Publications, 1998. – 192 p.
12. Slate D. Consumer Culture and Modernity / D. Slate. – Cambridge: Polity Press, 1997. – 240 p.
13. Turnbull C. The Mountain People / C. Turnbull. – N.-Y.: Simon and Schuster; London: Jonathan Cape, 1972. – 309 p.

References

1. Avtonomov, V. (1998). Model' cheloveka v jekonomicheskoy nauke [Model of man in the economic science]. – Saint-Petersburg, Jekonomicheskaja shkola Publ., 230 p.
2. Bauman, Z. (2004). Globalizacija. Posledstvija dlja cheloveka i obshhestva [Globalization: The Human Consequences]. Moscow, Ves' mir Publ., 88 p.
3. Baudrillard, J. (2000). V teni molchalivogo bol'shinstva, ili Konec social'nogo [In the Shadow of the Silent Majorities]. Ekaterinburg, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta Publ., 96 p.
4. Baudrillard, J. (2006). Obshhestvo potreblenija. Ego mify i struktury [The Consumer Society: Myths and Structures]. Moscow, Respublika Publ.; Kul'turnaja revoljucija Publ., 296 p.
5. Graaf de, J. Wann, D., Naylor, T.H. (2003). Potrebljatstvo: Bolezn', ugrozhajushhaja miru [Affluenza: The All-Consuming Epidemic]. Moscow, Ul'tra. Kul'tura Publ., 392 p.
6. Sombart, W. (1994). Burzhua. Jetjudy po istorii duhovnogo razvitija sovremennogo jekonomicheskogo cheloveka [The Quintessence of Capitalism]. Moscow, Nauka Publ., 443 p.
7. Nahov, I.M. (1984). Oчерк istorii kinicheskoy filosofii [Essays of history of cynicism philosophy]. Antologija kinizma. Antisfen, Diogen, Kratet, Kerkid [Anthology of cynicism. Antisthenes, Diogenes, Crates, Kerkides]. Moscow, Nauka Publ., p. 5-52.
8. Mises von, L. (1994). Socializm. Jekonomicheskij i sociologicheskij analiz [Socialism: an economic and sociological analysis]. Moscow, Catallaxy Publ., 416 p.
9. Schopenhauer, A. (1992). Svoboda voli i нравstvennost' [On the freedom of the will and of the morality]. Moscow, Respublika Publ., 448 p.
10. Gore, A. (1993). Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit. -N.-Y.: Plume, 432 p.
11. Miles, S. (1998). Consumerism – as a Way of Life. – L.: SAGE Publications, 192 p.
12. Slate, D. (1997). Consumer Culture and Modernity. – Cambridge: Polity Press, 240 p.
13. Turnbull, C. (1972). The Mountain People. N.-Y.: Simon and Schuster; London: Jonathan Cape, 309 p.

Статья посвящена анализу альтернативных подходов к обеспечению экономического развития в условиях дефицита вещественных факторов производства. Выделено две основные стратегии поведения экономических субъектов, возможных при усилении ресурсных вызовов. Показано, что альтруистичная стратегия базируется на принципах самоограничения потребления экономического субъекта, а эгоистическая стратегия афлюэнтизма не предполагает сокращения потребления. Проанализированы детерминанты, перспективы и недостатки каждой из этих стратегий, определена дилемма экономического субъекта при их выборе.

Ключевые слова: экономическое развитие, альтруизм, эгоизм, афлюэнтизм, ресурсные вызовы, экономический субъект.

The article is sanctified to the analysis of alternative approaches of providing of economic development in the conditions of deficit of factors of production. Two basic strategies of behavior of economic subjects that can be select for growth of resource calls are distinguished. It is shown altruism strategy is based on principles of self-restraint of consumption of economic subject, and egoistic strategy of affluenza does not foresee reduction of consumption. In the article the analysis of determinants, perspectives, defects of these strategies. A dilemma that an economic subject is exposed to during their electing is certain.

Key words: *economic development, altruism, egoism, affluenza, resource calls, economic subject.*

Одержано 12.03.2015.